

22 คน/ช่าง/การเดินทาง และชีวิตเร่ร่อนในโลกสมัยใหม่

เสาวรีย์ ชัยวรรณ ผู้ประสานงาน

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ดำเนินรายการและร่วมอภิปรายโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

บทคัดย่อ

ในสังคมไทยคนกับช่างอาศัยใช้ชีวิตมีปฏิสัมพันธ์กันมาช้านาน ถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตอันเป็นเอกลักษณ์ โดยเฉพาะของชุมชนคนเลียงช้าง การที่ช่างผสมผสานเข้ากับชีวิตของผู้คนในสังคมไทยทั้งในทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ นอกจากจะเชื่อกันว่าช่างคือชาติภพหนึ่งของพระพุทธเจ้า ช่างยังเป็นสัตว์สัญลักษณ์บนธงชาติไทยในสมัยรัชกาลที่ 6 ช่างเคยเป็นพาหนะของชนชั้นปกครอง ในบางพื้นที่ของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเลี้ยงช้างเพื่อใช้งาน มีชุมชนคนเลียงช้างที่มีความรู้ทักษะในการจับช้างป่า เลี้ยงดูช้าง และฝึกช้างป่าเหล่านั้นให้เชื่องเพื่อนำมาใช้งาน มีพิธีกรรมซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับสัตว์คือช่าง

ชุดบทความในพจนานุกรมนี้นำเสนอผลการศึกษาจากโครงการวิจัย “วิถีการดำรงชีพของควาญช้างไทยในบริบทของการท่องเที่ยว” ดำเนินโครงการวิจัยระหว่างเดือนสิงหาคม 2560 – เมษายน 2561 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของการศึกษาในจังหวัดท่องเที่ยวสำคัญ 6 แห่งคือ ชลบุรี ภูเก็ต อยุธยา กาญจนบุรี สุรินทร์ และเชียงใหม่ บทความจะนำเสนอให้เห็นภูมิหลังทางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพควาญช้าง วิถีการดำรงชีพแบบใหม่ เครือข่ายความสัมพันธ์ และการเปลี่ยนแปลง(และไม่เปลี่ยนแปลง)ของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับช้าง ในบริบทของการท่องเที่ยวไทยยุคปัจจุบัน

การนำเสนอบทความจะชี้ให้เห็นว่า ควาญช้างส่วนใหญ่ที่ทำงานอยู่ในปางช้างแม้จะไม่ได้เป็นเจ้าของช้างแต่ก็ยังมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมจากชุมชนคนเลียงช้าง มีประสบการณ์ผูกพันกับช้าง หรือเคยเลี้ยงช้างมาก่อน ขณะเดียวกันก็มีความรู้ช่างกลุ่มใหม่ที่ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับการเลี้ยงช้างมาก่อนที่เข้าสู่อาชีพควาญช้าง โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยและกลุ่มผู้อพยพข้ามชาติ ควาญช้างทั้งสองกลุ่มมีระดับการศึกษาไม่สูงนัก อย่างไรก็ตามการทำงานของควาญช้างต้องอาศัยทักษะ ความรู้ที่สั่งสมจากการปฏิบัติ ประสบการณ์การทำงาน ความผูกพัน และความรักที่มีต่อช้าง การขยายตัวของธุรกิจปางช้างที่ใช้ช้างเพื่อการท่องเที่ยว ยังเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงได้ก้าวข้ามพื้นที่จารีตดั้งเดิมที่ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเลี้ยงช้าง กลายเป็นควาญช้างหญิง เนื่องจากอาชีพควาญช้างนอกจากรายได้จะไม่สูงนักยังจำกดวงอยู่ในชุมชนคนเลียงช้างหรือควาญช้างอาชีพ ทำให้ในบางสถานการณ์เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามาสู่อาชีพควาญช้าง ปัจจุบันควาญช้างคือกลุ่มคนที่ต้องอพยพมีชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่พวกเขาต้องละทิ้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางของธุรกิจปางช้าง ทั้งในเมืองท่องเที่ยวสำคัญ เช่น พัทยา ภูเก็ต เชียงใหม่ และในต่างประเทศ คือ จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น ทุกที่ที่พวกเขาไปนอกจากรายได้ที่เอาเข้าจริงไม่ได้มั่นคงมากนัก อาหารและที่อยู่อาศัยมักเป็นเพียงกระท่อมน้อย ๆ หรือเพิงพักอาศัยที่สร้างแบบชั่วคราว ทว่าพวกเขาก็ยังคงดำรงความสัมพันธ์และสืบทอดประเพณีพิธีกรรม ในสถานที่ใหม่ๆ ที่พวกเขาเดินทางเร่ร่อนเข้าไปอยู่อาศัยทำมาหากิน

“แบบชั่วคราวยาวนาน” สร้างเครือข่ายระหว่างพวกเขาตนเอง และระหว่างพวกเขากับนายจ้างอันเป็นความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เป็นไปในลักษณะ “ชั่วคราว” และไม่มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนตายตัว

บทความนำเสนอประกอบไปด้วย

1. “เครือข่ายความอยู่ข้างข้ามพื้นที่/ข้ามวัฒนธรรม” โดย รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

บทความนี้ต้องการที่จะนำเสนอว่า ในบริบทการท่องเที่ยวที่ใช้ข้างเพื่อการท่องเที่ยว และความพยายามอ้างอัตลักษณ์ความเป็นคนเลี้ยงช้างทั้งเพื่อการท่องเที่ยวและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน ที่ทำให้ความอยู่ข้างมีฐานะทั้งในแง่ของกลุ่มคนที่ต้องอพยพมีชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ โดยการละทิ้งถิ่นฐานไปตามเส้นทางของธุรกิจปางช้างทั้งในเมืองท่องเที่ยวสำคัญ เช่น พัทยา ภูเก็ต เชียงใหม่ และในฐานะผู้อ้างอัตลักษณ์ความเป็นคนเลี้ยงช้างนั้น กลไกสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความอยู่ข้างเหล่านั้นสามารถแสดงบทบาททั้ง 2 สถานะนั้นได้ก็คือ การสร้างเครือข่ายระหว่างพวกเขาตนเอง และระหว่างพวกเขากับนายจ้างอันเป็นความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เป็นไปในลักษณะ “ชั่วคราว” และไม่มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนตายตัว ความอยู่ข้าง การท่องเที่ยว เครือข่ายความสัมพันธ์ 2. “ผู้หญิงกับอาชีพความอยู่ข้างในพื้นที่ข้ามวัฒนธรรม”

2. “ผู้หญิงกับอาชีพความอยู่ข้างในพื้นที่ข้ามวัฒนธรรม” โดย อาจารย์เสาวรีย์ ชัยวรรณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทความจะเสนอให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีพของความอยู่ข้างที่แต่เดิมเคยมีวิถีการดำรงชีพที่ผูกพันกับการใช้ข้างเป็นแรงงาน มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงและใช้ข้างในสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะในแถบจังหวัดอีสานใต้ คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ ชัยภูมิ ความอยู่ข้างดั้งเดิมเหล่านี้ในอดีตมีทักษะความรู้ในการจับช้างมาฝึกและขายช้าง เอาช้างมาใช้งาน ทว่าราว ๆ 50 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรกรรม กระทั่งมีการปิดป่า จึงเกิดอาชีพทำช้างเร่ ทำให้ชุมชนคนเลี้ยงช้างต้องย้ายเข้าสู่พื้นที่ใหม่ของช้างเร่ร่อนคือปางช้างตามจังหวัดท่องเที่ยวใหญ่ๆ ของประเทศไทย คือ เชียงใหม่ ภูเก็ต กาญจนบุรี อยุธยา ชลบุรี ซึ่งก็ทำให้รูปแบบวิถีการดำรงชีพเปลี่ยนแปลงไป มีการจ้างทำสัญญาเช่าช้าง ผูกติดกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้น กระนั้นบทความจะชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวของธุรกิจปางช้างที่ใช้ข้างเพื่อการท่องเที่ยว ยังเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงได้ก้าวข้ามพื้นที่จารีตดั้งเดิมที่ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเลี้ยงช้างกลายเป็นความอยู่ข้างหญิง เนื่องจากอาชีพความอยู่ข้างนอกจากรายได้จะไม่สูงนักยังจำกดวงอยู่ในชุมชนคนเลี้ยงช้างหรือความอยู่ข้างอาชีพ ทำให้ในบางสถานการณ์เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามาสู่อาชีพความอยู่ข้าง ความอยู่ข้าง ผู้หญิง พื้นที่ท่องเที่ยว อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

3. “ความอยู่ข้างกับมานุษยวิทยาว่าด้วยชีวิตเร่ร่อนในโลกสมัยใหม่” โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อาชีพช้างเร่ไม่ได้เป็นวิถีชีวิตของควาญช้างที่มีมาแต่เดิม ทว่าเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราว ๆ สามทศวรรษที่ผ่านมา หลังจากนโยบายการปิดป่าของประเทศไทย และการจัดระเบียบในพื้นที่ชายแดนไทยกับเพื่อนบ้าน (ลาว พม่า กัมพูชา) ช้างเร่เป็นปรากฏการณ์สมัยใหม่ที่สะท้อนการปรับตัวของควาญช้างดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรมที่กลายสถานะมาเป็นผู้ประกอบการ มีการลงทุนเป็นธุรกิจครอบครัว ต้องเดินทางโยกย้ายไปตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งข้ามถิ่นและข้ามชาติ การเผชิญกับกระแสอนุรักษ์ช้างในช่วงทศวรรษ 2540 ยังส่งผลให้ควาญช้างที่ประกอบอาชีพช้างเร่จำเป็นต้องพัฒนาปรับเปลี่ยนไปสู่การทำงานและให้เช่าช้างในปางช้าง เกิดเครือข่ายคนเลี้ยงช้างทั่วประเทศ กระนั้นพวกเขายังคงมีชีวิตเร่ร่อน บทความชี้ให้เห็นว่าแต่ชีวิตเร่ร่อนของควาญช้างเหล่านี้ไม่ได้เป็นวิถีชีวิตที่มีมาแต่เดิมแต่เป็นชีวิตเร่ร่อนที่เพิ่งเกิดขึ้นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ช้างและการเชื่อมโยงเข้ากับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวระดับโลก ปัจจุบันชีวิตเร่ร่อนของควาญช้างมีการเคลื่อนย้ายไปตามพื้นที่ปางช้าง ไม่มีปางช้าง ไม่มีชีวิตเร่ร่อน วิถีชีวิตของควาญช้างไทยจึงเป็นชีวิตแบบเร่ร่อนสมัยใหม่ ควาญช้าง ชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ มานุษยวิทยาเร่ร่อน

คำสำคัญ

ควาญช้าง (Mahout) เครือข่ายความสัมพันธ์ (Networks) สถานที่ท่องเที่ยว (Tourist place) ชีวิตเร่ร่อนแบบสมัยใหม่ (Modern Nomadic Life) มานุษยวิทยาเร่ร่อน (Anthropology of Nomad)